

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

813

Title: *Samasa Chakra*

Letter

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.

Sor.

813

Title: *Samasa Chakna*

समास चक्र

813

Samāsa	Chakra	Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
813	:	: Remarks

श्रीदक्षायकदायनमः॥

श्रीगणेशायनमः षोढाःसमासाः संक्षेपादष्टाविंशतिधापुनः नित्यानित्यत्वयोनेर्गेलुगलुक्
नचद्विधा १ तत्राष्टयात्पुरुषःसप्तधाकर्मधारयः सप्तधाचबहुव्रीहिर्द्विगुणभाषितोद्वि
धा २ द्वंद्वश्चतुर्विधोऽन्योऽन्योभावाद्धिधामतः तेषांपुनःसमासानांसमान्येष्टात्रतु
र्विधं ३ यथापूर्वपदार्थप्रधानोऽन्योभावाद्धिधामतः उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः अन्यपदार्थप्र
धानोबहुव्रीहिः अन्यप्रधानोद्वंद्वः विभक्तिरन्यपदानामेकस्मिन्मेलनक्रियासमासः
समासार्थबोधनवाक्यंविग्रहः समस्यतद्वनिसमासः संख्यापूर्वकवाक्येर्द्विगुणसमासः
अनेदार्थप्रतिपादककंठोक्तकर्मधारयः द्विगुणकर्मधारयोत्पुरुषभेदो तत्रतत्पुरुषोद्वि
धः अधिकरणपदः समानाधिकरणपदश्चेति समानाधिकरणपदोद्विधः कर्मधारयो
द्विगुणश्चेति अधिकरणपदोद्विधः प्रथमात्पुरुषोद्वितीयात्पुरुषस्तृतीयात्पुरुषश्चतु
र्थीत्पुरुषःपंचमीत्पुरुषःषष्ठीत्पुरुषःसप्तमीत्पुरुषोऽन्यत्पुरुषश्चेति प्रथमात्

पदसहपूर्वपदसंख्योत्तरपदसंख्योभयपदव्यतीहारलक्षणश्चेति तत्र द्विप
दबहुव्रीहिः षड्विधः द्वितीयाबहुव्रीहिसूतीयाबहुव्रीहिः श्रुतीयाबहुव्रीहिपंचमीबहुव्रीहिः
षष्ठीबहुव्रीहिः सप्तमीबहुव्रीहिः तत्र द्वितीयाबहुव्रीहिर्यथा अरुणोयवानरमारुणवानरः त
तीयाबहुव्रीहिर्यथा उपहतः पशुर्येनसः उपहतपशुः चतुर्थीहितः सयोर्यस्यसः हितः सूर्यः
पंचमीबहुव्रीहिर्यथा निष्क्रांताः जनाः यस्मात्सः निष्क्रां तजनः षष्ठीबहुव्रीहिर्यथा पीतमंभ
र्यस्यसः पीतांबरः शुकूपटः यस्यसः शुकूपटः सप्तमीबहुव्रीहिर्यथा वीरः पुरुषोयस्मिन्स
वीरपुरुषः बहुपदबहुव्रीहिर्यथा निर्मेकामहतीबुधिर्यस्यसनिर्मेलमहाबुधिः तनुवृत्तम
ध्ययस्यसः तनुवृत्तमध्यः सहपूर्वपदोयथा पुत्रेणसहवर्ततइतिसपुत्रः भार्ययासहवर्ततइ
तिसभार्यः संख्योत्तरपदोयथा समीपेदशानामिमेपुरुषाः उपदशाः समीपेविंशतिनांइमे
पुरुषाः उपविंशाः संख्योभयपदोयथा द्वौत्रयोवामनेयेषांतेद्विजाः येत्रैश्वर्योवामनेये ॥२॥

श्रीनाथ

॥२॥

षांतेत्रिचत्वारः व्यतीहारलक्षणोयथा के शेषुके शेषुगृहीत्वाइदंयुधंप्रवर्ततइति के शी दंडे श्वदं
इंयुधंप्रवर्ततइति दंडादंडी॥ द्विगंतरालक्षणोयथा दक्षिणस्याश्वपूर्वस्याश्वयदंतरालंसादक्षि
णपूर्वा उत्तरस्याश्वपूर्वस्याश्वदिशोयदंतरालंसा उत्तरपूर्वादिगुर्विधोयथा तद्वितार्थः स
माहारश्चेति तत्र तद्वितार्थोयथा पंचसकपालेषु संस्कृतः पंचकपालः पुरोरोडोः पंचभिर्गो
भिः क्रीतः पंचगुः अश्वः पुनरपि द्विविधः एकवद्वावीअनेकवद्वावीचेति एकवद्वावीयथा
त्रयाणां लोकाणां समाहारस्त्रिलोकी पंचानां वटानां समाहारः पंचवटी इत्यादि अनेकवद्वा
वीयथा सप्तश्वतेनृपयश्वसप्तर्षयः चतस्रश्चत्वारः दिशः श्रुतुर्दशा इंदुश्रुतुर्विधोयथा सप्त
त्रयन्वाचयेतरेतरयोगसमाहारश्चेति तत्र सप्तत्रयन्वाचयेनसमासः असामर्थ्यात् अतः दंडो
द्विविधः इतरेतरयोगदंडः समाहारश्चेति इतरेतरयोगदंडोयथा रामश्चलक्ष्मणश्चरामल
क्ष्मणो जायाचपतिश्चदंपती दुहित्वाचपुत्रश्चपुत्री सचसचदेवदत्तश्चती इत्यादिसमाहा

स.च.

३

रद्वंद्वोपथा शंखश्चपटश्चतस्रोः समाहारः शंखपटं मार्दंगिकाश्चपाणविकाश्चतेषां
 समाहारः मार्दंगिकपाणविकं इत्यादि इतरैतरयोगद्वंद्वोविधः सरूपैकशेषोवि
 रूपैकशेषश्चेति सरूपैकशेषोपथा रामश्चरामश्चरामवित्यादि स्वरूपैकशेषोप
 था वक्रदंडादिति अययीभावोद्विधः नामपर्वपादोपथा शाकस्यमात्रं शाकमा
 त्रं अययीपूर्वपादोपथा कुंभस्यसमीपेदृक्पर्वकुंभं मुद्राणां समूहिः समुद्रंयव
 नानामभावोदुर्यवनं मक्षिकाणांमभावोनिर्मक्षिकं एतेनित्यानित्यत्वयोगेनद्विविधा
 भवति नित्यसमासोपथा प्रकर्षेणचरतीतिप्रचरः कुंभं करोतीति कुंभकारः अनित्यस
 मासोपथा वृक्षस्यफलं वृक्षफलं विदुषांश्रेष्ठः विद्वच्छ्रेष्ठः एतेलुगलुंकेनद्विविधान्वत
 वंति अलुकसमासोपथावनेचरतीतिवनेचरः स्तंबेरमतीतिस्तंबेरमः सरसिजातंसर
 सिजं इति समासचक्रं ॥७॥ शिशिरस्य संस्थानं वृत्तिवंतस्य ज्योतिषः जिवणभट्टस्य वि
 स्थातातस्मत्तं प्रथमलिप्यते ॥ ॥

श्रीनाथ

३

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

813

Title: *Samasa Chakana*

Enter

813

813

समास चक्र

: Samāsa Chakra		Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
:	:	: Remarks
813	:	:

श्रीदक्षणाकदारायनमः॥

श्रीगणेशायनमः षोढाःसमासाः संक्षेपादष्टाविंशतिधापुनः नित्यानित्यत्वयोनेर्गैलुगलुक्ते
नचद्विधा १ तत्राष्टधातत्पुरुषःसप्तधाकर्मधारयः सप्तधाचबहुव्रीहिर्द्विगुणाभाषितोद्वि
धा २ द्वंद्वश्चतुर्विधोऽन्योऽन्योभावाद्धिधामतः तेषांपुनःसमासानांममाज्येस्याचतु
र्विधं ३ यथापूर्वपदार्थप्रधानोऽन्योभावः उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः अन्यपदार्थप्र
धानोबहुव्रीहिः उत्तरपदार्थप्रधानोद्वंद्वः विभक्तिरान्यपदानामेकस्मिन्नेतन्नक्रियासमासः
समासार्थबोधनवाक्यंविग्रहः समस्यतद्वनिसमासः संख्यापूर्वकवाक्येर्द्विगुसमासः
अनेदार्थप्रतिपादकक्येवोक्तमधारयः द्विगुकर्मधारयोतत्पुरुषेनेदो तत्रतत्पुरुषोद्विवि
धः अधिकरणपदः समानाधिकरणपदश्चेति समानाधिकरणपदोद्विविधः कर्मधारयो
द्विगुश्चेति अधिकरणपदोद्विविधः प्रथमात्पुरुषोद्वितीयातत्पुरुषस्तृतीयातत्पुरुषश्चतु
र्थीतत्पुरुषःपंचमीतत्पुरुषःषष्ठीतत्पुरुषःसप्तमीतत्पुरुषोऽन्यतत्पुरुषश्चेति प्रथमात

स-च. तुरुषोयथा अर्धपिपल्याः अर्धपिपलीः अर्धकोशातक्याः अर्धकोशातकी पूर्वका
 १ यस्यपूर्वकायः अपरकायस्यअपरकायः इत्यादि द्वितीयाततुरुषोयथा कृष्णश्रितः कृ
 ष्णःश्रितः कांतारमतीतःकांतारमतीतः नरकंपतीतःनरकपतीतः ग्रामंगतोग्रामगतः
 न५ सुखप्राप्तःसुखप्राप्तः सुखमापन्नःसुखमापन्नः तृतीयाततुरुषोयथाशंकुलयाखंडः
 य शकुलाखंडः धान्येनार्थोधान्येनार्थः मासेपूर्वमासपूर्वः चतुर्थीततुरुषोयथा कुंडलाय
 हिरण्यकुंडलहिरण्यं यूपायदारुयूपदारु ब्राह्मणायअर्थःब्राह्मणार्थः ब्राह्मणायइयंब्राह्म
 ५ णार्थो ब्राह्मणायइदेब्राह्मणार्थं कुबेरावलिःकुबेरावलिः देवदेतायहिलेदेवदेतहिले वि
 भुमित्रायसखेविभुमित्रसखे अश्वायथासोषध्यासः पंचमीततुरुषोयथा निष्क्रान्तको
 शीयानिष्क्रान्तकोशीविः सिंहइयंसिंहनयं वृक्षेभ्यामीतिवृक्षेभ्यामीतिः षष्ठीततुरुषोयथा श्रीनाथ
 गतःपुरुषोराजपुरुषः पशोःपादःपशुपादः सप्तमीततुरुषोयथा अक्षेपुशीउःअक्षेपु
 १

डः नञ्त्ततुरुषोयथा नब्राह्मणःअब्राह्मणः अश्वान्नयानश्वान्नधर्मविरुधः अधर्मः
 पापाभावोपापः सप्तधाकर्मधारयोयथाविशेषणःपूर्वपदःविशेष्यपूर्वपदः विशेष
 णोसयपदः उपमानपूर्वपदः उपमानोत्तरपदः संभावनापूर्वपदः अवधारणपूर्वपदः
 श्वेति तत्रविशेषणपूर्वपदोयथा रक्तश्यासोपटश्चरक्तपदः रक्ताशोशोशोचरक्त
 शोशो कृष्णश्वताःशोशश्चरक्तश्वताः नीलचतुदसलंबनीलोसलं विशेष्यपूर्वपदो
 यथा सीतचतुदसलंबनीलोसलं कठिलोचतोउन्नतो कठिलोचतो उपमानपूर्वपदो
 यथा शंसदवपांडुःशंसवपांडुः मेघद्वयश्यामःमेघद्वयश्यामः उपमानोत्तरपदोयथा पु
 रुषोपेभ्याध्रद्वयपुरुषभ्याध्रः नरःसिंहद्वयनरःसिंहः संगवर्धनापूर्वपदोयथा गुण
 इतिबुद्धिःसुगुणबुद्धिः पुत्रद्वयग्रहणपुत्रग्रहणं अवधारणपूर्वपदोयथा गुण
 एवधनंगुणधनं सक्तमेवबधुःसक्तमेवबधुः सप्तधाबहुव्रीहियथा द्विपदबहु

स-च.

२

पदसह पूर्वपदसंख्योत्तरपदसंख्योभयपदव्यतीहारलक्षणश्रुति तत्र द्विप
दबहुव्रीहिः षड्विधः द्वितीया बहुव्रीहिसूतीया बहुव्रीहिः श्रुतीया बहुव्रीहिपंचमी बहुव्रीहिः
षष्ठी बहुव्रीहिः सप्तमी बहुव्रीहिः तत्र द्वितीया बहुव्रीहिर्यथा आरुढाय वानरमारुढ वानरः त
तीया बहुव्रीहिर्यथा उपहतः पशुर्येन सः उपहत पशुः चतुर्थी हितः सूर्यो यस्य सः हितः सूर्यः
पंचमी बहुव्रीहिर्यथा निष्क्रान्ताः जनाः यस्मात्सः निष्क्रान्त जनः षष्ठी बहुव्रीहिर्यथा पीतमं
रं यस्य सः पीतांबरः शुकूपटः यस्य सः शुकूपटः सप्तमी बहुव्रीहिर्यथा वीरः युष्मदेषु यस्मिन्
वीरपुरुषः बहुपद बहुव्रीहिर्यथा निर्भयामहती बुधिर्यस्य स निर्भयमहाबुधिः तनुवृत्तम
ध्यस्य सः तनुवृत्तमध्यः सह पूर्वपदो यथा पुत्रेण सह वर्तत इति स पुत्रः भार्यया सह वर्तत इ
ति स भार्यः संख्योत्तरपदो यथा समीपे दशा नामिमे पुरुषाः उपदशाः समीपे विंशतिनां इमे
पुरुषाः उपविंशाः संख्योभयपदो यथा द्वौ त्रयो वामने ये पांते द्वित्राः ये त्रैश्वत्वारो वामने ये ॥ २ ॥ श्रीनाथ

पांते त्रिचत्वारः व्यतीहारलक्षणो यथा के शेषु के शेषु गृहीत्वा द्दं युष्मं प्रवर्तते के शेषु के शेषु द्दं युष्मं
इं युष्मं प्रवर्तते इति दंडादं डी ॥ द्विगंत रालक्षणो यथा दक्षिणस्याश्च पूर्वस्याश्च दंत राले सा दक्षि
णपूर्वा उत्तरस्याश्च पूर्वस्याश्च द्विशोय दंत राले सा उत्तरपूर्वा द्विगुर्विधो यथा तद्विधितार्थः स
माहारश्चेति तत्र तद्विधितार्थो यथा पंचसकपालेषु संस्कृतः पंचकपालः पुरो ग्रीडोः पंचभिर्गो
भिः क्रीतः पंचगुः अश्वः पुनरपि द्विविधः एकवद्वाची अनेकवद्वाची चेति एकवद्वाची यथा
त्रयाणां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी पंचानां वटानां समाहारः पंचवटी इत्यादि अनेकवद्वा
ची यथा सप्तश्वते क्रुपश्च सप्तर्षयः चतस्रश्च ताः द्वित्राः श्रुतुर्दशा इंदुश्चतुर्विधो यथा सप्त
त्रयन्वाचयेतरेतरयोगसमाहारश्चेति तत्र सप्तत्रयन्वाचयेन समासः असामर्थ्यात् अतः दंडो
द्विविधः इतरेतरयोगदंडः समाहारश्चेति इतरेतरयोगदंडो यथा रामश्च लक्ष्मणश्च रामल
क्ष्मणौ जाया च पतिश्च दंपती दुहितश्च पुत्रश्च पुत्रौ सच सच देवदत्तश्च तौ इत्यादि समाहा

स.च.

३

रद्वंद्वोयथा शंखश्चपटश्चतपोः समाहारः शंखपटं मादंगिकाश्चपाणविकाश्चतेषां
 समाहारः मादंगिकपाणविकं इत्यादि इतरैतरयोगद्वंद्वोविधः सरूपैकशेषोवि
 रूपैकशेषश्चेति सरूपैकशेषोयथा रामश्चरामश्चरामवित्यादि स्वरूपैकशेषोय
 था वक्रदंडादिति अथयीभावोद्विधः नामपूर्वपादोयथा शाकस्यमात्रं शाकमा
 त्रं अथयीपूर्वपादोयथा कुंभस्यसमीपे इत्यपकुंभं मुद्राणां समूहिः समुद्रेयव
 नानामभावोदुयवनं मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकं एतेनित्यनित्यत्वयोगेन द्विविधा
 भवति नित्यसमासोयथा प्रकर्षेणचरतीति प्रचरः कुनं करोतीति कुनकारः अनित्यस
 मासोयथा वृक्षस्यफलं वृक्षफलं विदुषां श्रेष्ठः विदुःश्रेष्ठः एतेलुगलुंकेन द्विविधानवत
 वंति अलुकसमासोयथावनेचरतीति वनेचरः स्तंबेरमतीति स्तंबेरमः सरसितालं सर
 सिजं इति समासचक्रं ॥७॥ शिशोः संस्थानं वृत्तिवंतस्य लोतिषः जिवणभट्टस्य वि
 स्थातातस्मत्तं प्रथलिष्यते ॥ ॥

श्रीनाथ

३